

Ang Kasaysayan ng “Sariling Uica”: (O Kun Sino ang Kumatha ng “Sa Aking mga Kabata”)

Ramon Guillermo

University of the Philippines Diliman

Abstrak

Tatalakayin ang ilang panimulang tala at obserbasyon hinggil sa samu't saring pangkasaysayang batis at materyales na may kinalaman sa pagbubuo at transpormasyon at ebolusyon ng diskurso ng “sariling wika” sa wikang Tagalog. Mapapansing may iba't ibang anyo ang konseptong ito tulad ng “uica natin,” “sariling uica,” “sariling wika,” “sarili nating uica,” “sarili nating wika,” “sariling salita,” atbp. Babaybayin ang paggamit ng ganitong mga pananalita mula kay Tomas Pinpin (ika-16 na dantaon), kung kailan hindi pa ito naiuugnay sa ideya ng “bansa,” hanggang kina Jose Rizal at sa henerasyong post-rebolusyonaryo na humubog sa pangkasasalukuyang mga konotasyon at gamit nito. Papaksain hindi lamang ang naging problematikong kasaysayan ng ganitong konsepto sa Pilipinas kundi pati ang mga posibleng dahilan kung bakit ito naging isang konseptong halos hindi na puwedeng kuwestiyunin at ganap na naturalisado para sa pambansang kamalayan. Magtatapos ang pag-aaral sa ilang haypotesis tungkol sa orihinal na may-akda ng sikat na tulang “Sa Aking mga Kabata.”

Mga susing salita: pambansang wika, sariling wika, Jose Rizal, Hermenegildo Cruz, Gabriel Beato Francisco

Abstract

Using available digital text corpora, the article aims to give a preliminary survey of the rise, dissemination, and interpretation of the well-known Tagalog phrase “sariling wika” (“[our] own language”). It will then try to argue that this idiom, rather than aiding in the pursuit and development of a Philippine national language, can instead be seen as presenting what may be the most formidable counter-argument against such a project. The article will then go into the possible authorship of a poem falsely attributed to Rizal, “Sa Aking mga Kabata” (To my fellow children), which has played a key role in immortalizing the phrase “sariling wika.”

Keywords: national language, our own language, Jose Rizal, Hermenegildo Cruz, Gabriel Beato Francisco

Layunin ng kasalukuyang papel na magbigay ng pahapyaw na pagbaybay sa paglitaw, paglaganap at pagpapakahulugan sa diskurso ng “sariling wika” sa wikang Tagalog / Pilipino / Filipino. Sisikapin ding maunawaan ang implikasyon nito sa pag-unlad at pagpapalaganap ng pambansang wika sa Pilipinas.

Maaaring magsimula, tulad ng pagsimula ng maraming bagay, kay Jose Rizal. Sa kasong ito, mahalagang tingnan ang bantog na diyalogo sa pagitan nina Ibarra at Pilosopo Tasyo sa kabanata 25 (“En Casa del Filosofo”) ng *Noli me Tangere* (1887). Sa pagdalaw ni Ibarra sa bahay ni Tasyo sa kabanatang ito ay mamamangha siya sa walang kapagurang pagsusulat ng pilosopo ng kanyang mga aklat sa mga titik na heroglipiko. Maaalala na isa sa pinakadakilang tuklas ng ika-19 na dantaon sa Europa ang muling pagkakabasa ni Jean-François Champollion (1790-1832) sa mga heroglipiko ng Ehipto. (Mababanggit ni Rizal ang pangalan ni Champollion mismo sa kabanata 39 ng *Noli*). Dahil hindi agad mababatid ang wikang ginagamit ni Tasyo sa mga hugis ng titik na heroglipiko, napatanong sa kanya si Ibarra, “en qué idioma escribe usted?” (“sa anong wika ka nagsusulat?”; Rizal 135). Napakahalaga ng sagot ni Pilosopo Tasyo sa tanong na ito. Sasabihin niya kay Ibarra na, “en el nuestro, en el tagalo” (“sa wika natin, sa wikang tagalog”).¹ Maraming magiging implikasyon ang sagot ni Pilosopo Tasyo para sa magiging diskurso ng pambansang wika.

Mapapansin agad ang mga posibilidad ng interpretasyon ng salitang “nuestro” na binigkas ni Tasyo (sa wikang Tagalog malamang nag-uusap ang dalawang tauhan ng nobela).² Sa isang banda, maaaring tumutukoy lamang ito sa kanilang dalawa, si Ibarra at si Pilosopo Tasyo, na kapwa mga Tagalog. Dalawa silang Tagalog na nag-uusap sa pagkakataong iyon tungkol sa mga maseselang usapin hinggil sa pamamahala ng Pilipinas. Kung naging Bisaya o Ilokano si Ibarra ay hindi ito masasabi ni Pilosopo Tasyo. Maaari ring tumutukoy ang “nuestro” na ito sa lahat ng mga Tagalog. Sa katunaya’y ang mga nakapagbabasa ng wikang Tagalog ang inaasahan ni Pilosopo Tasyo na tatangkilik ng kanyang mga akdang nakasulat sa heroglipiko. Ayon nga sa kanya, “ang henerasyon na makakabasa ng mga titik na ito ay magiging isang henerasyong nakapag-aral” (“la generación que descifre estos caracteres será una generación instruida”; Rizal 135). Naaangkop marahil ipaalala na ang subtitulo ng *Noli Me Tangere* ay “novela Tagala” (“nobelang Tagalog”), samantalang ang subtitulo naman ng *El Filibusterismo* ay “novela Filipina” (“nobelang Pilipino”). Gayunpaman, narito nga sa futuristikong pagtanaw ni Pilosopo Tasyo sa malayong kinabukasan lumilitaw ang posibilidad ng maaaring pagbasa ng “nuestro” na ito bilang pantukoy sa “atin” bilang isang bansang malaya na may wikang matatawag na “sa atin.” At, hindi na kailangang banggitin pa, maaaring ang “wika nating” ito ay ang wikang Tagalog. Ang isa pang nakapailalim na palagay sa pahayag na ito ni Tasyo ay hindi maaaring maging “nuestro” ang banyagang wikang Espanyol. Maihahambing ito sa naiibang kaisipan ng “Nuestro America” (“Ang Ating Amerika”) ni Jose Marti (1853-1895) ng Cuba (Marti).

Maiiba rin sa ganitong pananaw si Apolinario Mabini na nagmungkahi ng Ingles bilang “uicang-bayan” kapag “totoong nacalat na sa boong Capuluan” (1898). Dapat din ditong banggitin, kahit pahapyaw lamang, ang mula naman sa *El Filibusterismo* (1891) na pahayag ni Simoun na, “Si no quieren enseñaros su idioma, cultivad el vuestro estendedlo, conservad al pueblo su propio pensamiento” (“kung ayaw nilang ituro sa inyo ang kanilang wika, payabungin ang sa inyo, palaganapin, panatilihin sa bayan ang kanyang sariling pag-iisip”; Rizal 49). Katulad ng “nuestro” ni Pilosopo Tasyo, ang “vuestro” (o “inyo”) ni Simoun ay walang simpleng sagot. Ano ba ang “ating” o “inyong” wika? Depende siyempre kung sino (o “ano”) ang kausap.

Mapapansin sa Talahanayan 1 ang ilang pagsasalin ng diyalogong ito sa wikang Tagalog / Pilipino / Filipino mula 1906 hanggang taong 2000. Rumururok ang mga pagsasalin ng “en el nuestro” sa pagkumbina ng “sa sariling atin” ni Gatmaitan (1948) at ng “sa ating wika” ni Almario (1999) sa sintetikong pormulasyon ni Dela Fuente (2000) na “sa sariling wika natin.” At sa pamamagitan ng ganitong mga salin tuwiran nang naipapasok at naisasaklaw ang mga matatandang salitang binigkas ni Pilosopo Tasyo sa masalimuot na kasaysayan ng diskurso ng “sariling wika” na halos katumbas na rin ng kasaysayan ng pagsulong ng wikang pambansa sa Pilipinas.

Talahanayan 1. Iba’t ibang Salin sa Tagalog / Pilipino / Filipino ng “¿en qué idioma escribe usted?” ni Rizal (1887)

Diyalogo:

–Y ¿en qué idioma escribe usted?—preguntó Ibarra, después de una pausa.

–En el nuestro, en el tagalo.

Salin	Tagasalin	Taon
–At ¿sa anóng wika sumusulat po cayo?—ang itinanong ni Ibarra, pagcatapos ng isang sandalíng hindi pag-imíc. –Sa wika natin , sa tagalog.	Pascual Poblete	1906
--At sa anong wika kayo sumusulat?—ang tanong ni Ibarra matapos ang mahabang pagkakapatigil. --Sa wika natin , sa Tagalog.	Patricio Mariano	1923
--At sa anong salita ninyo pinakakahuluganan? --Sa sariling atin , sa wikang tagalog.	Pedro Gatmaitan	1948
"At sa anong wika kayo sumusulat?" tanong ni Ibarra nang tumigil ang matanda. " Sa ating wika , sa Tagalog."	Virgilio Almario	1998
"At sa anong wika kayo sumusulat?" nagtanong si Ibarra pagkaraan ng isang saglit. "Sa sariling wika natin , sa Tagalog."	Benjamin de la Fuente	2000

Para makita ang pinagdaanan at iba’t ibang paggamit ng pariralang “sariling wika” sa wikang Tagalog (lilimitahin ang mga isasama sa analisis sa mga orihinal na naisulat sa Tagalog at hindi na sasakupin ang mga salin), nagsaliksik ng ilang mga halimbawa sa pamamagitan ng paggamit ng kinumbinang digital corpora ng mga libro at iba pang tekstong Tagalog na nakaimbak sa Google Books, HathiTrust Digital Library, at University of Michigan Digital Collections (“The United States and its Territories: 1870-1925: The Age of Imperialism”).³ Sa gayon, bagamat masasabing napakalaki na ng mga koleksiyon na ito kumpara sa alinmang mayroon sa Pilipinas, dapat salungguhit na ang mga resulta ng pananaliksik na ito ay nanatiling aproksimatibo lamang sapagkat totooong nalilimitahan ng kasalukuyang mga kahinaan, puwang, limitasyon, at hangganan ng mga digital na batis na sinasanguni.

Mula “Sariling Uica” Hanggang “Isang Sariling Wika”

Batay sa datos (tgn. Talahanayan 2), ang pinakaunang aklat na kakikitaan ng paggamit ng pariralang “sariling wika” ay ang *Librong Pagaaralan nang mga Tagalog nang uicang Castilla* (1610) ni Tomas Pinpin. Nababanggit ni Pinpin ang mga pariralang “sarili nating uica,” “uica nating tagalog,” at “dati nating uica” na ipinag-iiba naman niya sa “canilang uica” o wika ng mga Kastila. Ayon kay Pinpin, mainam na pag-aralan ng mga Tagalog ang “canilang uica” para kung sakali, halimbawa’y nagkakasama sa isang sasakyan ang mga Tagalog at mga Kastila ay magiging madali ang “pagcacaalam nang loob.” Bagamat masasabing implisito ito, hindi gaanong nadarama sa teksto ni Pinpin ang pag-iiba ng “sariling uica” ng mga Tagalog sa iba pang mga wika sa kapuluan dahil ang “canila” o “sila” na tinutukoy sa kanyang akda ay palaging ang mga Kastila. Malinaw din na napakalayo pa ng paggamit ni Pinpin sa kasalukuyang mga pakahulugan ng pariralang “sariling wika.” Wala itong anumang bahid ng bansa.

Talahanayan 2. Paglitaw ng Pariralang “sariling wika” sa Pinagsanib na Digital Corpora ng Google Books, HathiTrust Digital Library, at University of Michigan Digital Collections (“The United States and Its Territories: 1870-1925: The Age of Imperialism”) (1610-1922)

Termino	Mga Kasalungat na Termino Batay sa Konteksto ng Paggamit		Batis
"sarili nating uica" "uica nating tagalog" "dati nating uica"	"Canilang uica" (mga Kastila)	Iba pang mga wika sa kapuluan	[1610] <i>Librong Pagaaralan nang mga Tagalog nang uicang Castilla</i> (Pinpin, Tomas)

Termino	Mga Kasalungat na Termino Batay sa Konteksto ng Paggamit			Batis
"kahit laking gubat at walang nababatid kundi sariling wika"	Iba pang mga sariling wika sa kapuluan	Wika ng mga Kastila	Lahat ng iba pang mga wika sa daigdig	[ca. 1895] <i>Mga Aral nang Katipunan ng mga A.N.B.</i> (Jacinto, Emilio)
"kanyang salita" "sariling letra" "salita natin"	Salita / wika ng lahat ng iba pang bansa sa daigdig (Latin, Ingles, Kastila, "salitang anghel")	Iba pang mga salita / wika sa kapuluan		[1906] "Sa aking mga kabata" ("Jose Rizal") nasa: <i>Kun Sino ang Kumatha ng Florante</i> (Cruz, Hermenegildo)
"sa ikalulusog ng sariling wika"				[1906] <i>Kun Sino ang Kumatha ng Florante</i> (Cruz, Hermenegildo)
"sariling wika"	Wikang pangkalahatan at wika ng pagkatuto ng karunungan	Sariling wika ng lahat ng iba pang bansa sa daigdig	Iba pang mga sariling wika sa kapuluan	[1907-1909] <i>Filipina Esperantisto</i>
"isang wikang sarili" "sariling wika" "wikang pinápangarap ko't ináasahan na, siyang magiging wika ng sangkapilipinuhan"	Sariling wika ng lahat ng iba pang bansa sa daigdig	Iba pang mga wika sa kapuluan		[1910] <i>Balarilang Tagalog</i> (Paglinawan, Mamerto)
"sariling wika" "sariling wikang katutubo"	Sariling wika ng lahat ng iba pang bansa sa daigdig	Iba pang mga wika sa kapuluan	Sariling wikang hindi katutubo	[1922] <i>El Problema linguistico en Filipinas</i> (Verzosa, Paul)

Ang ikalawang halimbawa naman, na halos tatlong dantaon na ang agwat kay Pinpin (at ito marahil ay dulot ng mga puwang sa digital corpora), ay mula sa teksto ng "Mga Aral nang Katipunan ng mga A.N.B." (ca. 1895) (Richardson 133) ni Emilio Jacinto (1875-1899). Ayon sa isinasaad dito, maaaring maging "tunay at mahal" ang isang tao "kahit laking gubat at walang nababatid kundi sariling wika." Samakatwid ay negatibo ang laganap na pagturing sa panahong iyon sa mga taong "laking gubat" na inihahanay sa parehong pangungusap sa mga "pango ang ilong," at "maiitim ang balat" (yaong hindi "[ma-]tangus ang ilong at puti ng mukha"). Ang punto ni Jacinto ay wala talagang kinalaman sa tunay na pagkatao ninuman ang pagkakatanglay niya ng mga nabanggit na katangian. Marangal ang tao kahit wala siyang "nababatid kundi sariling wika," kahit pango siya at maitim. Malinaw na hindi matingkad sa pagkagamit ni Jacinto sa pariralang "sariling wika" ang anumang mas

malawak na implikasyon hinggil halimbawa sa pagkabansa. Maaari lamang sabihin na sa bawat gubat o bundok ng kapuluang ito ay may sariling wika ang mga tao na hindi nila dapat ikahiya.

Lalaktawan muna sa pagkakataong ito ang masalimuot na halimbawa ng tulang “Sa Aking mga Kabata” (1906) na nasa talahanayan at tutungo sa natatanging paggamit ng pariralang “sariling wika” ng kilusang Esperantista sa Pilipinas. Ang Esperanto ay isang wikang artipisyal na inimbento ng Polish na Doktor na si L.L. Zamenhof (1859-1917). Inasahan niya, at maging ng patuloy na buhay na komunidad na gumagamit ng wikang ito, na magiging isang nyutral, unibersal, at madaling mapag-aaralang wika ang Esperanto na magagamit ng lahat ng mamamayan sa daigdig. Para matunghayan ang mga pananaw ng mga Esperantista sa Pilipinas na naging aktibo noong maagang bahagi ng ika-20 dantaon, maaaring sanggunian ang mga isyu ng regular na publikasyon nilang *Filipina Esperantisto* na lumabas mula 1907 hanggang 1909. Interesanteng paksa ito at nararapat pang bigyan ng mas malalim na pag-aaral sa ibang pagkakataon. Ang isa sa mga batikang manunulat na naging miyembro ng samahang ito ay ang manunulat at lider manggagawa na si Hermenegildo Cruz (1880-1943) na nag-ambag ng ilang sanaysay sa kanyang sariling pangalan at posible ring sa ilalim ng iba-ibang sagisag panulat.

Dulot ng mga layuning unibersalista ng kilusang Esperanto, malinaw na magiging importante sa kanila ang problema ng “sariling wika.” Ang lumilitaw na pangunahing tanong sa *Filipina Esperantisto* ay kung kailangan bang bitiwang o talikdan ng isang nag-aaral o gumagamit ng Esperanto ang kanyang “sariling wika”? Tiyak na kinaharap ng mga Esperantista ang tanong na ito saan pa mang bahagi sila ng daigdig nagsikap magparami ng miyembro. Mainam na tingnan ang tugon sa tanong na ito ng sanaysay na pinamagatang “Ang Esperanto” na nakapangalan sa isang gumagamit ng sagisag panulat na “Esperantista” (1908) (tgn. Larawan 1). Malinaw na iminumungkahi sa sanaysay ang paggamit ng Esperanto sa antas ng talastasang pandaigdig o internasyonal (“sangkatawohan” o “sangkalibutan”) para hindi na kailangan pang mag-aral ng “maraming sari-saring wika” tulad ng mga madalas ibigay na halimbawa sa *Filipino Esperantisto* na French, English, German, at Japanese. Sa gayon, ang pakahulugan ng “sariling wika” kapag tinutukoy ang mga wikang Europeo at Hapon sa sanaysay na ito ay bilang mga “wikang pambansa.”

ANG ESPERANTO

Nakapagtataká ang paglaganap sa Sangsinukob ng Wikang Esperanto, niyang wikang pinamuhunanang ng hindi kakaunting kapaguran ni Dr. Zamenhof.

Sa América del Súr ay marami ang nag-aaral at hindi na mabibilang ang nagsisi-pagtalumpati sa násabing wiká. Sa Francia, sa Inglatera, sa Alemanía at sa iba't ibang bayan sa Europa hindi kakaunti ang pahayagan sa wikang Esperanto at ang nagsisibasa'y libo-libo. Ang lahat ng itó ay nagpapakilala na ang wiká ni Dr. Zamenhof ay isang mahalagang bagay: pinamuhunanang ng pagod ang pag-aaral, pagka't kung matútuhan na'y makikita ang bunga ng mga kapaguran. Kung ang lahat ay marunong na at nangagkakaantiluhan janóng laki ng kagalangan na idinulot ni Dr. Zamenhof sa Sangkatawohan!

Ang Esperanto ay anak ng isip ng sa kaniya'y lumikhá: inilathalá sa di lihis na nais makatulong sa katawohan, inilathalá sa pag-asang mamágalingin ng lahat, inilathalá ang Esperanto hindi sa nasang mápali't sa wiká nating kinagisnán. Alám ni Dr. Zamenhof na walá ng finam at gágaling pá sa wikang kinamulatan ng sino man: ang ligaya sa pusó ay pusós, kaylán mang kakausapin sa sariling wiká ang magulang, kapatíd at ibang mga infibig. ¿Ayos kayang kausapin natin ang ating mga magulang at mga infibig sa wikang kastilá ó Inglés? ¿may tatamis pá kayá sa tagalog? Walá na. At kapós sa isip at kámpón ng hindi masasayod na kaululán, yaong ng matutong magsalitá ng wiká ng ibang baya'y nakalimot sa kaniyang kinamulatan, gaya ng maraming nakalimot sa tagalog ng matuto ng Inglés.

Ang kaluluwa ng isang tawo pag pumanaw ay mamámatay ang katawán. Ang bayang panawan ng wiká ay mamámatay, pagka't siya niyang kaluluwa. Ang bayang *latino* ay nawalá buhat ng manaw ang wikang latin.

Alám ni Dr. Zamenhof ang mga bagay na itó kayá't sinabi niya sa isang pulong ang ganito: "Linikhá ko ang Esperanto upang mapawi ang kaguluhán ng mga tawo dahil sa dami ng wikang ginagamit sa mundó, linikhá ko ang Esperanto upang makatulong sa katawohan, upang ang lahat ay magkaintindihan; hindi ko ninas kailán man ang mapali't sa wikang ginamit ng sino man ng tawagin sa kandungan ng kamusman ang kaniyang magulang."

Ganiyan ang kaniyang itinalumpati, sa makatwid hindi masasabi ng isang kastilá: "¿Bakit ako mag-áral ng Esperanto sa ako'y may sarili naman?" Hindi masasabi ng isang maingitin: "Ang Esperanto ay hindi dapat pag-aralan, pagka't hindi nagbuhat sa aking naálaman." Hindi masasabi ang ganito, pagka't nagmulá sa lahat: may inglés, may kastilá, may alemán, may latin, may griego at ibp. At kung si Dr. Zamenhof ay marunong ng tagalog, marahil ay hinaluan din ang Esperanto.

Kung ating kakausapin ang ating mga kapatíd, magulang at mga kaibigan, dapat nating gamitin ang tagalog, nguni't kung ang ating kakausapin ay isang francés ay kailangang gamitin ang kaniyang wiká: kung inglés ay inglés; kung alemán ay alemán at kung japon ay japonés. Nguni't kailangan ang matuto ng maraming sari-saring wiká. Upang hwag mangyari ang pápaganitó at madaling makausap ang sino mang taga ibang bayan, kinakailangan ang matuto ng Esperanto yamang lumalaganap sa Sangkalibután at marami na ang marunong at hindi mabibilang ang nagsisipag-aral.

—*Esperantista.*

THE COOPERATION OF ALL INTERESTED IN THE ESPERANTO MOVEMENT IS INVITED.

P2.00 PER ANNUM includes membership in the central association (Philippines Esperanto Association) as well as subscription to "Filipina Esperantista."

This journal, published monthly, will keep you informed as to the progress of Esperanto in all parts of the world.

Se invita la cooperación de todos los que simpatizan con el "Esperanto." **P2.00 al año** el la cuota de Socio en la Asociación Central estando incluido en esto su derecho á la suscripción de "Filipina Esperantista."

Esta revista que se publica mensualmente dará todos los informes acerca del desarrollo al "Esperanto," en todas las partes del mundo.

Larawan 1. "Ang Esperanto" ni Esperantista (sa *Filipina Esperantista*) (Agosto 1908).

Taliwas dito, lumilitaw na higit na madulas at komplikado ang paggamit ng pariralang “sariling wika” sa konteksto ng Pilipinas noong unang dekada ng ika-20 dantaon. Bagama’t Tagalog lamang ang natatanging wika ng Pilipinas na nababanggit sa sanaysay, kinikilala at pinahahalagahan ni Esperantista ang “sariling wika,” higit sa lahat sa katayuan nito bilang “inang wika” o “wikang kinagisnan” na nararapat gamitin kapag kausap ang mga magulang, kapatid, at mga iniibig. Ayon nga sa kanya, kung sila ang kinakausap, “may tatamis pa kaya sa tagalog? Wala na.” Hindi sa gayon hinahangad ng wikang Esperanto, na “mapalit sa wika nating kinagisnan.” Ngunit hindi laging magkatumbas ang “wikang kinagisnan” o “inang wika” sa binabansagang “wikang pambansa.” Kaya kung pang-kamag-anakan at pangkaibigan ang “sariling wika” at wikang pang-sangkatauhan naman ang Esperanto, ano naman kaya ang wikang pambansa?

Maaaring mabanaag ang isang posibleng solusyon sa tanong na ito sa sanaysay ni Hermenegildo Cruz (1907) na “Ang ‘Wikang Esperanto’” (tgn. Larawan 2). Ayon sa kanya, “wala akong ibang maipapaliwanag sa inyo kung bakit kami’y nagsusumakit nang pagpapalaganap ng Wikang Esperanto rito sa Pilipinas, ganoong dito sa atin, tangi sa sariling wika, ay mayroon pa tayong minanang wika sa mga Kastila, at ang wikang Ingles na ipinipilit sa ating siyang gawing wikang pangkalahatan dito sa watak-watak na mga pulo ng Pilipinas.” Para kay Cruz, napakalaki ng magiging bentaha sa Pilipinas ng paglaganap ng Esperanto para sa mga “marurunong at mangangalakal.” Aniya, kapag laganap na ang Esperanto, ang lahat ng mga kaalamang isinalin at maisasalin sa wikang ito ay mababasa ng “hapon, kastila, ingles, aleman, tagalog, bisaya, ilokano’t iba pa.” Sa madaling salita, mananatili ang Tagalog, Bisaya, Ilokano at iba pa bilang mga “sariling wika” sa iba’t ibang bahagi ng Pilipinas ngunit maipag-uugnay ang mga ito, hindi ng Ingles o Espanyol, kundi ng Esperanto. Lumilitaw sa teksto ni Cruz, kahit marahil hindi sinasadya, ang posibilidad ng paggamit ng Esperanto bilang “wikang pangkalahatan ... sa watak-watak na mga pulo ng Pilipinas.” Maaari itong maging pragmatikong “wikang pangkalahatan” kahit hindi ito kailanman magiging wikang “sariling atin.” Ayon nga sa isang tagapagtaguyod nito, ang Esperanto ay isang “wikang walang nagmamay-ari” (Rao). Hindi ito “sariling wika” ninoman. Hindi ito ang wikang minamahal at hindi rin ito ang wika ng pagpapahayag ng pagmamahal. Sa ganitong paraan ay naihihiwalay ng mga Esperantista ang usapin ng “wikang pangkalahatan” sa diskurso ng “sariling wika.”

Ang "Wikang Esperanto"

Talumpating ibinigkas ni G. H. Cruz sa "Liceo de Manila" niyaong ika 26 ng buwang tinalikdan.

MGA KAGINOHAN:—Bago ko simulán ang aking pagsasaysáy, ay pahintulutan ninyóng tugunín ko ang mga di karapatdapat na pagpuring ibinigáy sa akin ng kaibigan ko't kapanalig na si Mr. McClellan.

Sinabi sa inyó nang ginooáng itó, na akó raw ay siyáng magbibigáy dílág, sa pamamagitan ng aking katalinuhan, sa ikapagpapalaganap ng Wikang Esperanto dito sa Pilipinas. Iya'y di totoó, sapagka't lahá nang masasabi ko sa inyó ngayón ay magiging parang mapangláv na anino ngá lamang ng maningning na paliwanag ni Mr. McClellan tungkól sa bisá ng Wikang Esperanto na nasapian pa ngá ng mga maliwanag at tumpak na pagbibigkás ng wikang iyan ni Bb. Felicidad Zamora at kayo'y nasiyahang lubós ayon sa pagkamatyag ko.

Dahil diyán ay walá akóng ibáng maipaliliwanag sa inyó kundí ang kung bakit kami'y nagsusumakit nang pagpapalaganap ng Wikang Esperanto rito sa Pilipinas, ganoóng dito sa atin, tangl sa sariling wiká, ay mayroón pa tayong minanang wiká sa mga kastilá, at ang wikang inglés na ipinipilit sa ating siyáng gawing wikang pangkalahatán dito sa watak-watak na mga puló ng Pilipinas.

¿Bakit kami nagsusumikap upáng ang Wikang Esperanto, na sa bigláng tingín, ay waring di na natin kinákailangan pa sa ngayón? Marahil itó ang naisaisip nang maraming di nakatátalos ng bisa't kapakanán ng wikang iyan.

Pag-áralan kong ihanay sa inyó, ang tugón namin sa tanóng na iyan. Ang Wikang Esperanto, mga ginoo, ay di isáng wikang ginagamit sa alin mang bayan, kundí iyan ay isáng wikang utang sa mataalíng isip at katiyagaáng walang katulad ni Dr. Zamenhof. Ang wiká ngang iyan ay gawá niya; nguni't di siya *kumatha* ó kaya *lumalang* ng mga salitá at sa pamamagitan ng mga salitang ito'y bumuo siya ng isáng wiká; hindi, kundí ang ginawá niya'y kumuha sa mga ugat ng ibá't ibáng wikang ginagamit sa ibá't ibáng bayan ng Sangdaigdig, at sa pamamagitan ng mga ugat na iyan ay gumawá siya ng mga kaparaanáng magamit ng kahit sino sa pagpapahayag ng isáng kuró, isáng damdamin at isáng inaadhiká.

Sa makatwid; ang salitang iyan ay di ngá kinathá kundí iniayos alinsunod sa katwiran, sang-ayon sa tinátawag na *lógica*.

Iya'y pinagsunakitan ni Dr. Zamenhof sapul pa nang siya'y batá, at niyaóng taóng 1887 lamang inilathalá niya ang unang kasulatan hingil sa wikang ginawá niya.

Ang wiká ngang iyan ay kasalukuyang lumalaganap ngayón sa bayan-bayan ng Kalunuran at Silangan. Sukat ang másabi ko sa inyó, mga ginoo, na sa Francia lamang, iyáng bayang pinagmumulán ng mga bagong kuró at siyáng may gawá ng lalong dakilang bagay sa *Historia* na ito'y ang pagpapakilala sa madlá, sa pamamagitan ng katwiran, na ang tao'y pantay-pantay; sa bayan ngang iyan, ay may apat na púng kapisanang *esperantista* na sa araw-araw ay nagsusumakit upáng ang tinurang wiká'y lumaganap. At sa Rusia, Alemanía, Inglaterra, Amérika del Sur, Suecia, Bélgica, España, Estados Unidos at ibá pa, ay marami na ring mga kapisanang nakatayo, at ganoon din namán sa karatig nating bayang Hapón, na mahigít sa limáng libo ang náanib sa limang kapisanang *esperantista* na doo'y nátatag, at dito namán sa atin, na halos kákahapon pa lamang nákilala iyan, ay mayroon nang tatlong Kapisanang nátatatag na sa araw-araw ay lumúlusog at lumálagó.

Sa bagay na iyan kung kaya naming pinagsusumakitang ipalaganap dito sa Pilipinas ang Wikang Esperanto. Kung ang wikang ito'y pinag-áralan ng isá, dalawá ó tatlong bayan lamang, ay di na kailangang pag-gugulan pa natin ng pagod upang maalaman.

Nguni't hindi ganyan, gaya ng ipinataastas ko sa inyó.

Sa mga bayang binangit ko ay maraming *revista* ó pahayagang inilathalá ukol sa pagpapalaganap ng wikang tinuran. At ang ilán sa ibá't ibáng aklat at mga tulá ng mga banság na manunulat at manunula'y nasasalin na ngá sa Wikang Esperanto. Anopa't sa ganitóng kaparaanán, ang pagtamó ng karunungan ng isáng marunong ng wikang iyan ay maykagaanán, pagka't yaóng mga kathang isinulat, sa halimbawá, ng isáng ruso at isinalin sa Esperanto, ay mábabasa ng hapón, kastilá, inglés, aleman, tagalog, bisaya, ilokano't ibá pa, na maalam ng Wikang Esperanto.

¿Kailán natin mákikita, mga ginoo, na ang mga sariling kathá nati'y mabasa ng isáng ruso ó ng isáng haponés kaya? ¿Sa papaanonng paraán mákikilala sa mga bayánbayánang iyan ang *Nena* at *Neneng* at *Banaag* at *Sikat* natin, sa halimbawá? Tangl sa rian, may malaking kagaanán sa kanilá ang pagsasalin ng mga aklat na iyan sa kanikaniláng wiká.

Sa pahalaw lamang, ay inilarawan ko sa inyó ang kapakanán at kapakinabangáng matatamó natin sa pag-aaral ng wikang iyan. Laló na't higít, mga ginoo, sa mga marurunong at mánanganlalakal.

Ang namatay nating *historiador* na si Zulueta ay di sanang naghirap ng marami sa paghahanáp ng mga balitá't talá nang siya'y naglalayag sa ibá't ibáng bayan upang kumuha ng magagamit sa kasulatan sa *Historia* ng Pilipinas. At hindi ngá, sapagka't sa lahat halos ng mga bayang pinaroonan niya'y maraming marurunong at mga nag-áral na maalam na ng wikang iyan. Ito rin ang masasabi natin hingil sa médico, abogado, ingeniero at ibá pa; dahil sa ngayo'y may mga aklat nang nahilimbag sa Wikang Esperanto ukol sa mga dunong na iyan.

At di natin maikakatwiran na ang pag-aaral ng isáng karunungan upáng matamóng lubós, ay kailangang pag-áralan sa sariling wiká. Mababangit ko sa inyó ang isáng bagay na nangyari ngayón: kanikaminá lamang, sa pag-uusap namin ni Dr. Zamora, ay nasabi sa akin ng tinurang doctor, na, isáng araw, hiningil raw niya sa isáng doctor na taga Hapón na siya'y turúlan ng isáng dunong tungkól sa medicina. Tinugón ng tinurang hapón si Dr. Zamora ng gayari:—"Mag-aral kayó—anyá—ng wikang inglés, pagka't akó mang ito'y di ko máituturo sa inyó ang itinátangon sa akin sa sarili kong wiká, dahil sa ang dunong na iyan ay pinag-aralan ko sa wikang inglés."

Diván mapaguhuló-huló, na di ngá katwiran iyáng sinasabing kailangang pag-aralan ang isáng dunong sa sariling wiká, upang matamó natin.

Pag-aralan ngá natin, mga ginoo, ang Wikang Esperanto upáng magkaroón tayo ng isáng kaparaanáng magagamit sa ikapagtátamó ng ibá't ibáng dunong.

Larawan 2. "Ang 'Wikang Esperanto' ni Hermenegildo Cruz
(sa *Filipina Esperantista*) (Hulyo 1907).

Ibang-iba ang pinatutunguhan ngunit higit na pamilyar ang mga inobasyon sa diskurso ng “sariling wika” ni Mamerto Paglinawan sa kanyang akdang *Balarilang Tagalog* (1910). Batay sa datos na mayroon, sa akda ni Paglinawan posibleng unang lumitaw ang pariralang “*isang* wikang sarili,” ang Tagalog na inaasahan niyang magiging “wika ng sangkapilipinuhan.” Dito na talaga lilitaw nang buong linaw ang kasalukuyang paggamit at pakahulugan ng “sariling wika” bilang wikang pambansa na natatangi at iisa lamang. Sa ganitong paraan, ang “sariling wika” na dati’y halos katumbas ng “wikang kinagisnan” o “wika ng kamusmusan” na tumutukoy sa napakaraming wika sa kapuluan ng Pilipinas ay pilit na ibinubukod. Hindi na ito pangkausap lamang sa mga kapamilya o sa mga kapwang naninirahan sa mga maliit na pamayanan kundi isang wikang sumasaklaw sa buong bansa. Nagbukas din ang inobasyong ito ng sangkatutak na problema sa pagtataguyod ng anumang pambansang wika sa Pilipinas dahil hindi nito mabisang naiwaksi ang kontradiktoryong dobleng pakahulugan ng “sariling wika” bilang “wikang kinagisnan” at “wikang pambansa.” Ang maliit na dagdag naman ni Paulo Verzosa (1922) sa diskursong ito ay ang pariralang “sariling wikang katutubo,” na ang pangunahing pakahulugan marahil ay ang pagkontra sa posibilidad na ang magiging “sariling wika” o “pambansang wika” ng Pilipinas ay isang wikang hindi “katutubo” sa Pilipinas.⁴ (Hindi na rito matatalakay ang posibleng mga pagkakaiba ng konotasyon ng parehong ginagamit ni Paglinawan na “wikang sarili” at “sariling wika.”)

Kun Sino ang Kumatha ng “Sa Aking mga Kabata”

Sa puntong ito ay maaari nang balikan ang akdang *Kun Sino ang Kumatha ng Florante* (1906) ni Cruz. Maaaring nakapagtataka ang pagsasama sa talahanayan ng tulang “Sa Aking mga Kabata,” dahil kung titingnan nang malapitan ang teksto nito ay wala naman dito ang pariralang “sariling wika” (tgn. Larawan 3). Ang pinakamalapit dito ay “sariling letra” (ika-18 na taludtod) na naiiba naman ang kahulugan at sinasabing tumutukoy sa baybayin. Pero ang maaaring naaalala ng nakararami ay hindi ang totooong nasa ika-9 hanggang ika-10 na linya na, “Ang hindi magmahal sa kanyang salita / mahigit sa hayop at malansang isda” kundi ang mas bagong mga bersiyon na “Ang hindi magmahal sa sariling wika / mahigit sa hayop at malansang isda” at “Ang taong di marunong magmahal sa sariling wika / mahigit sa hayop at malansang isda.” (Bagama’t totoo na ang “salita” at ang “wika” ay maaaring magkaroon ng magkatumbas na kahulugan lalo na sa kasalukuyang kaso, higit na nakatuon ang kasalukuyang analisis sa mismong mga “anyo” ng mga salita at hindi lamang sa kanilang mga kahulugan sapagkat dito mapapansin ang mga maituturing na makabuluhang pagkakaiba.)

pagyong mga pagtulá ang siyang halos gumigitaw sa FLORANTE at maging sa kanyang *sayneteng* LA INDIA ELEGANTE Y EL NEGRITO AMANTE, na massasabing pinaka-tapyás na nagbibigáy kináng sa bató.

Nguni't janóng pagkahubád! Nakakatulad sa makikisig na habi nating kung nasusuót sa isang binibini, na, ang kadalangan ng káyo ay siyang nagpapanganinag sa tinagong balát ng may suót, at hindi nagpapahalay sa paningín ng iba kundí bagkús pa ngang nagpapahalina sa puso't mga matá!

Ang *naturalismo*, ay siyang umiiral sa mga panahong kasalukuyan sa pag-kathá ng mga manunulat, maging dito sa atin, at maging sa Francia, Inglaterra, España, Estados Unidos, at ibp. Upang magkaroon tayo ng sukát matunghayán ó mapagtularan sa pagpapasiyá, ay minarapat kong ititik dito ang iláng tulang wikang tagalog, na ginawá rin namán ng ilang kababáfan nating banság sa pagka-manunulá.

Sa káunaunahan ititikit ko ang isang tulang wikang tagalog na isinulat nang bayaning si Rizal niyaong taóng 1869 nang siya'y may mga walong taóng gulang lamang.

Náito:

SA AKING MGA KABATÁ

Kapagka ang baya'y sadyang umiibig sa kanyang salitang kaloób ng langit, sanlang kalaysan nasá ring masapit katulad ng ibong na sa himpapawid.

Pagka't ang salita'y isang kahatulan sa bayan, sa nayo't mga kaharian, at ang isang tao'y katulad, kabagay ng alin mang likhá noong kalayaan.

Ang hindi magmahál sa kanyang salitá mahigt sa hayop at malansang isdá, kayá ang marapat pagyamaning kusá na tulad sa ináng tunay na nagpalá.

Ang wikang tagalog tulad din sa latin, sa inglés, kastila, at salitang angel, sa pagka ang Poong maalam tumingín ang siyang nag-gawad, nagbigay sa atin.

Ang salitá nati'y huad din sa ibá na may *alfabeto* at sariling *letra*, na kayá nawala'y dinatnán ng sigwá ang lunday sa lawá noong dákong una. (1)

At náito namán ang mga tulang isinulat ng mga kilalang mananagalog natin ngayón:

KATUTUBONG PAWIS

HANDOG SA "KAPISANAN NG PAG-GAWA"

MGA KASAMA:

Hintay muna kayó! sandaling itigin ang inyong pagduláng ng butil ng kánin.

Hintay muna, hintay: mga piqtang noó ninyó ay pahirin, ang ngálong balikat, ang abot-agáwin, ang ngáwit na baywáng sumandali munang huwag gahasáin: unat ang ulo, inyong panoorin

Itong dumáratel na isang Dakilang Araw namán natin, araw ng tagumpáy at pananalangin.

Hintay muna, hintay! sandaling bitiwán ang iginágawá ninyong kasangkapan: hayin at tanawin, sa likód ng ulap ng Kasilanganan, níniptóng ang araw na kagalang-galang; at guni gunihing kung habang panshóng kayó'y sa Puhunan, lagi nang pagsuyó at sunod sunuran, ay may araw pa rin, isang Araw lamang, na dapat asahang babalá ng inyong buóng katubusan.

(1) Ang tulang itó ay utang ko sa kaibigan kong si G. Gabriel Beato Francisco. Itó'y ipinagkaloób sa kanyá ni G. Saturnino Rasela, táong tunay sa Lubbón, na naging guró (maestro) sa Malaybay ng taóng 1884. Ang ginóng itó ay isang matalik na kaibigan ni Rizal na siyang nagkaloób sa kanyá (sa guró) ng isang salin nitong tula, tandá, di umano, ng kanilang pagka-katoto.

Larawan 3. Ang tulang "Sa Aking mga Kabata" sa pagkakalimbag nito sa *Kun Sino ang Kumatha ng Florante* (1906) ni Hermenegildo Cruz. Pansinin ang talababang nagpapaliwanag hinggil sa pinanggalingan ng tula.

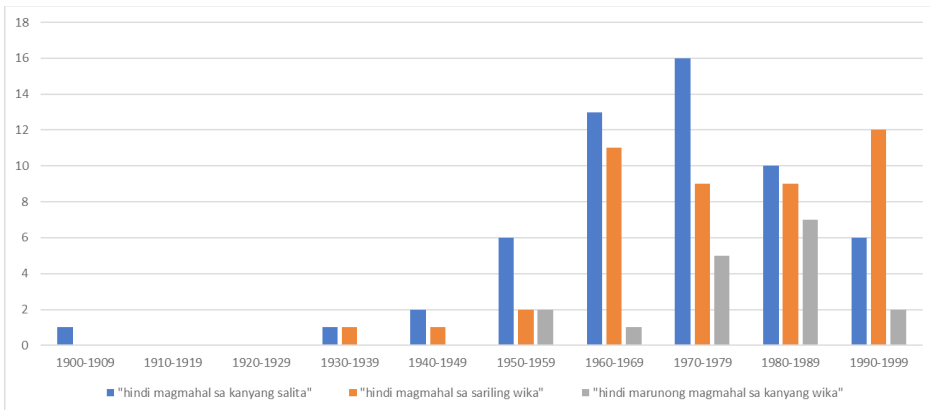
Inihany sa Talahanayan 3 ang iba't ibang bersiyon nito at pati ang unang mga salin nito sa mga wikang Espanyol at Ingles. Mapapansin na ang posibleng unang istansiya paglitaw ng "Ang hindi magmahal sa sariling wika" noong 1936 ay bilang isang sipi lamang kasama ang ika-10 na taludtod ("mahigit sa hayop at malansang isda") sa isang sanaysay ni Antonio B.L. Rosales (1936). Maaring mula sa saling Espanyol ni Epifanio de los Santos (1871-1928) noong 1916 nanggaling ang inspirasyon ni Rosales para palitan ang "kanyang salita" sa orihinal na tula ng "sariling wika" (alinsunod sa salin ni De los Santos na "propia lengua"). Ang salin naman ng ika-9 na taludtod bilang "Ang taong di marunong magmahal sa sariling wika" na unang lumitaw sa isang akda ni Paul Verzosa ng 1939 ay tila inspirado naman ng salin sa Ingles ni Frank Laubach na "who ever knows not how to love his native tongue" mula taong 1936. Bukod tanging masalimuot ang naging kasaysayan ng pagrerebisa at pagpapalaganap ng mga taludtod ika-9 hanggang 10 ng tulang ito ngunit sa rebisyon ni Rosales mula taong 1936 masasabing ganap na nagsimula ang proseso ng pagpasok ng tulang "Sa Aking mga Kabata" sa diskurso at kasaysayan ng "sariling wika." Sa ika-13 ng Nobyembre ng taon ding ito mismo

ay itatatag ang Pambansang Asembleya ng Komonwelt ang Institute of National Language (INL) na magiging Surian ng Wikang Pambansa (SWP).⁵

Talahanayan 3. Ang Paglitaw ng Iba’t Ibang Bersiyon at Salin ng Ika-9 at Ika-10 na Taludtod ng “Sa Aking mga Kabata”

Sipi	Batis
"Ang hindi magmahal sa kanyang salita mahigit sa hayop at malansang isda."	[1906] <i>Kun Sino ang Kumatha ng Florante</i> (Cruz, Hermenegildo)
"El que haga ascos a su propia lengua es peor que bestia y pez nauseabundo." (buong tula)	[1916] "A mis Compañeros de Niñez" (De los Santos, Epifanio)
"A man ashamed of his language is a beast, a fish nauseating." (buong tula)	[1917] "To my Comrades" (De los Santos, Epifanio)
"Ang hindi magmahal sa sariling wika higit sa hayop at malansang isda." (sipi lamang)	[1936] "Rizal, Father of Modern Tagalog," <i>Philippine Magazine</i> (Rosales, Antonio B.L.)
"Who ever knows not how to love his native tongue, Is worse than any beast or evil-smelling fish." (buong tula)	[1936] <i>Rizal: Man and Martyr</i> (Laubach, Frank C.)
"Ang taong di marunong magmahal sa sariling wika Ay mahigit sa hayop at malansang isda." (sipi lamang)	[1939] <i>Pangbansang Titik nang Pilipinas</i> (Verzosa, Paul) [Translation from English]
"Ang hindi magmahal sa sariling wika Ay mahigit sa hayop at malansang isda." (buong tula)	(Palma, Rafael) <i>Pride of the Malay Race</i> [1949]

Ipinapakita ng Larawan 4 ang bilang ng mga aklat na naglalaman ng pagbanggit (bilang sipi man o buong tula) ng iba’t ibang bersiyon ng ika-9 na taludtod ng tula (batay sa corpus ng HathiTrust Digital Library). Masasabing ang rurok ng diseminasyon ng mga taludtod na ika-9 at ika-10 at ng buong tula mismo ay mula 1960 hanggang 1979. Ang dalawang dekadang ito ang naghawan ng landas para sa kasalukuyan nitong popularidad. Ayon nga sa liriks ng popular na awitin ni Florante na “Ako’y Pinoy” (1977), “Si Gat Jose Rizal nuo’y nagwika / Siya ay nagpangaral sa ating bansa / Ang hindi raw magmahal sa sariling wika / Ay higit pa ang amoy sa mabahong isda” (pansinin na sa baryasyong ito ay “mabaho” imbes na “malansa” ang isda). Sa kabila nito, makikita na ang pinaka-inilalathala pa ring bersiyon ay ang orihinal ng 1906 na “ang hindi magmahal sa kanyang salita.” Gayunpaman, mula taong 1980 hanggang 1999 ay malalampasan na ng pinagsamang bilang ng mga banggit sa mga bersiyong “hindi magmahal ng sariling wika” at ng “hindi marunong magmahal sa kanyang wika” ang orihinal na anyo ng ika-9 na taludtod. Sa madaling salita, ganap nang mananaig ang pariralang “sariling wika” sa orihinal na “kanyang salita.” Sa ganitong paraan ay naipaloob at naipasok ang kasabihang ito sa masalimuot na kasaysayan ng pariralang “sariling wika.”

Larawan 4. Ang deka-dekadang paglathala ng iba't ibang bersiyon ng ika-9 at ika-10 na taludtod ng “Sa Aking mga Kabata” bilang sipi at bilang buong tula (batay sa corpus ng HathiTrust Digital Library).

Kung masasabing lumikha ng maraming problema sa pagsulong ng wikang pambansa ang pagtutumbas ni Paglinawan ng “sariling wika” at “wikang pambansa,” masasabing lalo pang pinalala ang sitwasyon ng kasabihang “ang hindi magmahal sa sariling wika ay mahigit sa hayop at malansang isda.” Taliwas sa dominanteng interpretasyon, maituturing ang kasabihang ito bilang pinakamalakas na kontra-argumento sa pagsusulong ng wikang pambansa sa isang multilingguwal na bansa tulad ng Pilipinas. Dahil kung tuturinging “hayop at malansang isda” ang hindi nagmamahal sa kanyang “sariling wika,” ay lalong matutulak maninindigan ang bawat isa para sa itinuturing niyang kanyang “sariling wika,” na maitutumbas niya sa kanyang wikang kinagisanan at wika ng kanyang tuwirang pamayanan at komunidad. Ang lalo pang masama sa naturang pormulasyon ay lumalabas na hindi pa sapat na tinalikdan na niya ang “talagang kanya” upang yumakap na sa ibang “sariling wika,” kundi kailangan pa niyang “mahalin” ito. Ito rin marahil ang isa sa mga dahilan kung bakit madalas na nagiging napaka-emosyonal ng mga talakayan hinggil sa pambansang wika sa Pilipinas. (Bagama’t hindi rin matatanggihan na talagang emosyonal na usapin ang wika kahit saan pa ito pag-usapan.) Malayo na ang ganitong diskurso ng pagmamahal sa sariling wika sa posibleng mas katanggap-tanggap at nyutral na pormulasyon na “wikang pangkalahatan” na kapakipakinabang para sa mas malawakang komunikasyon at diseminasyon ng kaalaman ngunit malinaw na ipinag-iiba at naiiba sa “wikang sarili” na siyang minamahal at ginagamit kapag kausap ang mga mahal sa buhay. Sa madaling salita, hindi kinakailangang emotibo ang wikang pangkalahatan, ang kailangan lamang ay pagdiin ang pragmatikong dimensiyon tulad ni Cruz bilang Esperantista.

Isang “Kababalaghan” sa Panitikan?

Bagama’t naipakita na na si Rizal ang masasabing unang nagbukas ng katanungan sa kanyang *Noli* hinggil sa ugnayan ng “sariling wika” at ng bansa, hindi na dapat maibunton pa sa kanya ang pinsalang naidulot ng “Sa Aking mga Kabata” sa proyekto ng wikang pambansa. Ngunit sa katunayan, lumaganap ito, at patuloy na lumalaganap dahil nakakabit pa rin sa pangalan ni Rizal, kahit napatunayan nang hindi siya ang nagsulat nito. Maaalala na ang pinakamalakas na argumento na hindi ito isinulat ni Rizal ay ang paggamit dito ng salitang “kalayaan” (ika-3 at ika-8 taludtod) na hindi niya nalalaman noong panahong sinulat niya diumano ang tulang ito sa edad na walong taong gulang lamang noong 1869. Patunay dito ang pangyayaring labis na nahirapan si Rizal maghanap ng katumbas sa salitang German na “Freiheit” (kalayaan) nang isinialin niya ang dulang “Wilhelm Tell” (1804) ni Friedrich Schiller (1759-1805). Naitatala ito sa kanyang liham sa kanyang kapatid na si Paciano mula Leipzig na may petsang 12 Oktubre 1886. Salamat na lamang at naalala niya ang paggamit ni Marcelo H. del Pilar ng salitang “kalayaan” sa salin nitong huli ng sanaysay ni Rizal na “Amor Patrio” na nailathala noong 20 Agosto 1882. Kaugnay ng usaping ito, dumami ang mga naisulat tungkol sa maaaring posibleng pinagmulan at etimolohiya ng “kalayaan” (cf. Morrow). Si Rizal, na hitik sa bokabularyo ng maraming wikang kanyang natutuhan at pinag-aralan ay hindi madaling makakalimot nang buong-buo ng salitang dati na niyang nalalaman. Gayunpaman, laging nakakaligtaan na hindi simpleng kaso ng isa-sa-isang tumbasang “kalayaan”-“Freiheit” ang lumitaw sa salin ni Rizal ng akda ni Schiller. Bagamat dalawampu’t dalawang beses itinumbas ni Rizal ang “kalaya(h)an” sa “Freiheit” sa kanyang salin, pitong beses din niyang itinumbas sa salitang German ang “kaligtasan.” Tatlong beses din niya ginamit ang “kalaya(h)an” bilang katumbas ng “Recht” (“karapatan” o “batas”) sa salin din ng “Wilhelm Tell” (Guillermo, *Translation and Revolution*). Ang iskolar na si Nilo Ocampo (2002) ang unang naglathala ng kanyang agam-agam hinggil sa puntong ito na nagbunga naman ng maraming ispekulasyon pagkaraan. Kung gayon nga, sino kaya ang tunay na may-akda ng “Sa Aking mga Kabata”? Hindi kaya makakatulong ang pagtuklas ng tunay na may-akda sa pagpigil na ng patuloy na paglaganap ng “Sa Aking mga Kabata”? Alang-alang na rin ito kay Rizal mismo. Ayon sa kwento ni Cruz, “Ang tulang ito ay utang ko sa kaibigan kong si G. Gabriel Beato Francisco. Ito’y ipinagkaloob sa kanyá ni G. Saturnino Raselis, táong tunay sa Lukbán, na naging gurò (maestro) sa Mahayhay n̄ táong 1884. Ang ginoóng itó ay isang matalik na kaibigan ni Rizal na siyang nagkaloob sa kanyá (sa gurò) n̄ isang salin nitong tulâ, tandâ, dí umanó, n̄ kanilang pagka-katoto” (*Kun Sino ang Kumatha ng Florante at Laura* 88). Dahil walang nakakatukoy kung talagang may umiral na Saturnino Raselis sa Lukban, ang higit na posibleng mga nagpakana ng pamemekeng ito ay si Cruz lamang o si Francisco lamang, o posible ring magkasapakat sila. Ngunit bakit pa kailangan ng dalawang manunulat para gumawa ng isang istorya? Hindi kaya posibleng pinaniwalaan na lamang ni Cruz ang kuwento ni Francisco hinggil sa diumanong may-akda ng tula at sa pinagpasahan nitong maestro ng Mahayhay?

Maaaring gumawa ng ilang eksperimento para pag-aralan ang posibilidad na si Gabriel Beato Francisco (1850-1935) ang tunay na may-akda ng “Sa Aking mga Kabata” (gagamit dito ng ilang metodong makikita rin sa Guillermo, “On Court Poetry”). Para magawa ito ay kailangang tingnan nang masinsinan ang iba pang bahagi ng teksto ng tula. Maliban sa pagbabago sa ika-9 na taludtod, kapansin-pansin din ang mga ginawang pagbabago sa mga sumunod sa bersiyon sa ika-17 taludtod kung saan papalitan ang “Ang salita nati’y huad din sa iba” ng “Ang salita nati’y tulad din sa iba” (tgn. Talahanayan 4). Tila iniaayon ang ika-17 na taludtod sa ika-13 taludtod na nagsasaad na, “Ang wikang tagalog tulad din sa latin.” Dahil higit na pambihira ang gamit ng “huad” kaysa sa “tulad” ay maaaring naisip ng mga nagbago nito na “iwinawasto” lamang nila ang isang maituturing na depekto ng teksto.

Talahanayan 4. Mga Halimbawa ng Pagpapanatili ng “Huad” (sa kaliwang kolum) at ng Pagbabago nito Patungong “Tulad” (sa kanang kolum)” sa Ika-17 na Taludtod ng “Sa Aking mga Kabata” (batay sa Pinagsanib na Digital Corpora ng Google Books at HathiTrust Digital Library)

"Huad"	Ginawang "Tulad"
[2002] <i>May Gawa na kaming Natapus Dini: si Rizal at ang Wikang Tagalog</i> (Ocampo, Nito S.)	[1988] <i>Josephine at Iba Pang Dula</i> (Cruz, Isagani R.)
[1999] <i>Filipino Nationalism: Various Meanings, Constant and Changing Goals, Continuing Relevance = Nasyonalismong Pilipino: Sari-saring Kahulugan, Patuloy at Nagbabagong mga Layon, at Dumadaloy na Kaugnayan</i> (Abueva, Jose V.)	[1987] <i>Lahing Kayumanggi: Panitikang Pilipino</i> (Bisa, Simplicio P.)
[1999] <i>A Nation Aborted: Rizal, American Hegemony and Philippine Nationalism</i> (Quibuyen, Floro C.)	[1982] <i>Panitikan sa Pilipino: [Pandalubhasaan]</i> (Gonzales, Lydia Fer.)
[1986] <i>National Midweek</i> v.1 no.27-39	[1979] <i>Likhaan</i> no.1 1979
[1976] <i>The Complete Poems and Plays of Jose Rizal Translated by Nick Joaquin; with Foreword and Annotations by the Translator</i> (Rizal, José)	[1975] <i>Ang Sining ng Tula: mga Sanaysay sa Panunuring Pampanitikan E. San Juan</i> (San Juan, E.)
[1976] <i>Rizal's Complete Poetical Works, 1869-1896: Span of 27 Years, Complete with Annotations from Historical Records Versified English Translation from the Original Spanish and Tagalog Poems, with Rizal's Pictorial Album, by Isidro Escare Abeto</i> (Rizal, José)	[1973] <i>Outline ng Buhay at mga Sinulat ni Rizal</i> (Rivera, Crisanto C.)
[1973] <i>Selected Writings of Rizal</i> (Rizal, José)	[1963] <i>Ang Inang Pilipinas kay Rizal ni Amado V. Hernandez</i> (Hernandez, Amado V.)
[1960] <i>Historical Bulletin</i> . v.4 no.1-4 1960 (Philippine Historical Association)	[1960] Republic of the Philippines Congressional Record. Senate. 1960 v.3:1-70 (Philippines. Congress [1940-1973]. Senate)
[1957] <i>José Rizal: Life, Works, and Writings</i> (Zaide, Gregorio F.)	[1937] <i>Ang Wika at Baybaying Tagalog</i> (Tolentino, Guillermo Estrella)
[1949] <i>The Pride of the Malay Race</i> (Palma, Rafael)	
[1906] <i>Kun Sino ang Kumathâ ng "Florante": Kasaysayan ng Búhay ni Francisco Baltazar at Pag-uulat nang Kanyang Karunungan't Kadakilaan</i> (Cruz, Hermenegildo)	

Gayunpaman, kahit tila pambihira itong gamitin, ayon sa diksyonaryo ni Rosalio Serrano (1872) ay katumbas daw ang “pagca huad” ng “parangon” (paghahambing) sa wikang Espanyol. Makikita naman kay Serrano Laktaw (1889) ang pagtutumbas ng “huad” sa “copia” (kopya), at kay Sofronio Calderon (1915) ay binibigyan naman ng kahulugan ang “kahuwad” bilang “analogous” (kahawig) at ang “pagkakahuwad” bilang “analogy” (analohiya). Kaya malinaw na hindi labis na hindi kilala o hindi ginagamit na salita ang “huad” sa wikang Tagalog. Kung titingnan naman ang pamagat mismo ng tula, mapapansin na may pagdududa rin ang mga sumunod na naglathala nito hinggil sa salitang “kabata.” Batay sa digital corpus na HathiTrust, may anim na bersiyon ng tula na inilathala na parehong ginawang “tulad” ang “huad” at pinalitan ang “kabata” ng “kababata” (tgn. Talahanayan 5). Tulad ng “huad,” madaling mauunawaan ng mambabasang Tagalog ang salitang “kabata” sa kontekstong kinalalagyan nito ngunit higit na maituturing na “wasto” ng kasalukuyang mga tagapagsalita ng Tagalog ang salitang “kababata.”

Talahanayan 5. Ang Iba’t Ibang Kompigurasyon ng “Pagwawasto” at “Di-Pagwawasto” ng Ika-17 na Taludtod at ng Pamagat ng “Sa Aking mga Kabata” sa mga nailathalang bersiyon (batay sa HathiTrust Digital Library)

	"mga kabata"	"mga kababata"
"huad din sa iba"	8	5
"tulad din sa iba"	5	6

Dahil relatibong pambihirang gamitin ang salitang “huad,” maaaring i-testing ang pagkalaganap nito sa wikang Tagalog sa pamamagitan ng pagsangguni sa pinagsanib na digital corpora ng Google Books at HathiTrust (Talahanayan 6). Ngunit para lalo pang maging eksakto ang paghahanap at maiwasan ang paglitaw ng labis na maraming instansiya, susuyurin ang naturang digital corpora para sa 3-gram na “huad din sa” (mula sa ika-17 na taludtod). Sa kasalukuyang gamit nito, ang n -gram ay nangangahulugan ng n na magkakasunod na salita. Sa gayo’y nangangahulugan ang 3-gram ng tatlong magkakasunod na salita. Ang paghahanap ng mga n -gram sa isang teksto ay makakatulong sa pagpapalitaw ng mga katangi-tanging serye ng mga salita na tinataglay nito. Sa pangkalahatan, ang pahaba nang pahabang mga n -gram ay nagiging lalong mahirap hanapin sa isang corpus at nagiging higit na katangi-tangi para sa partikular na (mga) teksto o kahit may-akda. Halimbawa, ang maikling 4-gram na “magmahal [1] sa [2] sariling [3] wika [4]” ay halos iisa lang ang tinutukoy na akda (ang “Sa Aking mga Kabata”) sa buong digital na corpus. Ang hahanapin sa kasalukuyang kaso ay ang iba pang (mga) pagkakataon ng paggamit ng 3-gram na “huad din sa” sa pinakamalaki na digital na corpus na posibleng masasangguni sa kasalukuyan. Kapansin-pansin na ang lumilitaw na labintatlong instansiya (sa sinangguniang mga corpus) ng “huad din sa” ay walang iba kundi mga

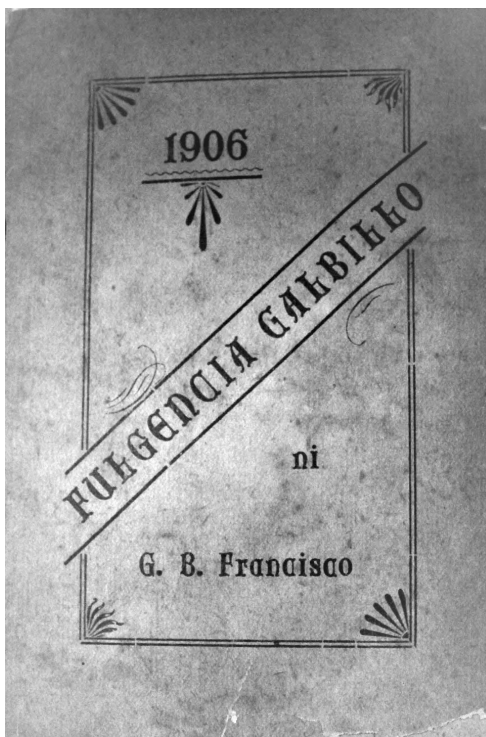
paglalathala lamang muli ng tulang “Sa Aking mga Kabata.” Batay sa kasalukuyang masasangunang mga digital corpus, masasabing napakapambihira ng paggamit sa wikang Tagalog ng 3-gram na “huad din sa.”

Talahanayan 6. Mga Instansiya ng Paglitaw ng 3-Gram na “Huad din sa” Batay sa Pinagsanib na Digital Corpora ng Google Books at HathiTrust Digital Library (kanang kolum) at sa Na-digitize na Nobelang *Fulgencia Galbillo* ni Gabriel Beato Francisco (kaliwang kolum)

<p>[1907] <i>Fulgencia Galbillo</i> (Francisco, Gabriel Beato)</p> <p>isang bagong bahay at HUAD SA modelo't planong iniharap ng inspeccion ng obras publicas, na marahil ay cawayan ay ang bubong ay pawid</p> <p>CAHUAD DIN NAMAN ng sungayang usa, na sapilitang oowi sa bundoc, cailan mang macalaya, at ng tubig na sapilitang uho sa caragatan</p> <p>caya cun ang anac na CAHUAD NI Bensio'y magpapabaya sa caniyang ina, ina-acalaco ngang si Ensiang ay aking macucuha, pacaasahang siya'y gagawin cong tunay na alila.</p> <p>Di бага caya nalaman niniyong mga filipino, na ang mga sacerdote ang siyang naggawad ng caguluhan sa matahimic na Jerusalem at hiningi ng hucom na si Pilatong patayin si Jesus, HUAD DIN SA mga sacerdoteng naghasic ng ligamgam dito sa capuluan at hiningi sa general Izquierdong lipulin ang mga paham at mayamang filipino?</p> <p>subali si Bensio'y HUAD SA nacalimot lamang at di pa naiidlip camunsi man</p> <p>bagcus cung guardia civil na HUAD DITO'Y may nalalaman pang pinagcasigalutan, pinagcaalitan at cahit may pinagcasunduan bago maghiwalay ay di rin nga lalapas nang capayayaan ang puso't calooban</p>	<p>[2002] <i>May Gawa na Kaming Natapus Dini: si Rizal at ang Wikang Tagalog</i> (Ocampo, Nilo S.)</p> <p>[1999] <i>A Nation Aborted: Rizal, American Hegemony and Philippine Nationalism</i> (Quibuyen, Floro)</p> <p>[1999] <i>Filipino Nationalism: Various Meanings, Constant and Changing Goals, Continuing Relevance</i> (Abueva, Jose)</p> <p>[1986] <i>National Midweek</i></p> <p>[1976] <i>The Complete Poems and Plays of Jose Rizal Translated by Nick Joaquin</i> (Joaquin, Nick)</p> <p>[1976] <i>Rizal's Complete Poetical Works, 1869-1896</i> (Abeto, Isidro)</p> <p>[1973] <i>Selected Writings of Jose Rizal</i></p> <p>[1972] <i>Panitikang Pilipino</i> (Rosario-Pineda, Gertrudes at Tomas C. Ongoco)</p> <p>[1961] <i>International Congress on Rizal</i> (Jose Rizal National Centennial Commission)</p> <p>[1960] <i>Historical Bulletin</i> (Philippine Historical Association)</p> <p>[1957] <i>Jose Rizal: Life, Works, and Writings</i> (Zaide, Gregorio F.)</p> <p>[1956] <i>Rizal's Boyhood</i> (Panlasigui, Isidoro)</p> <p>[1949] <i>The Pride of the Malay Race, a Biography of José Rizal tr. from the original Spanish by Roman Ozaeta</i> (Palma, Rafael)</p>
--	--

Gayunpaman, matutuklasan ang mahirap mahanap na 3-gram na ito sa nobela ni Francisco na *Fulgencia Galbillo* (tgn. Larawan 5). Ayon kay Francisco, sa buwan ng Hunyo sa taong 1906 niya natapos sulatin ang akdang ito na nailathala naman noong 1907. Ibig sabihin, mula sa pangkasaysayang perspektiba ay masasabing halos magkakasabay ang pagkakatathala ng dalawang natatanging instansiya ng 3-gram na “huad din sa.” Naipapakita sa partikular na halimbawang ito ang limitasyon ng kasalukuyang mga digital corpus. Dahil hindi pa na-digitize ang mga nobela ni Francisco sa sinangunang mga corpus (maliban sa Project Gutenberg na may digital na kopya ng kanyang “Ang Katipunan” (1899)) ay kinailangan ng may-akda

gamitin ang kanyang sariling mga corpus ng na-digitize na mga nobelang Tagalog mula sa panahong ito. Ang malinaw ay marami pang puwang ang kasalukuyang datos na abot-kamay sa karaniwang mananaliksik.

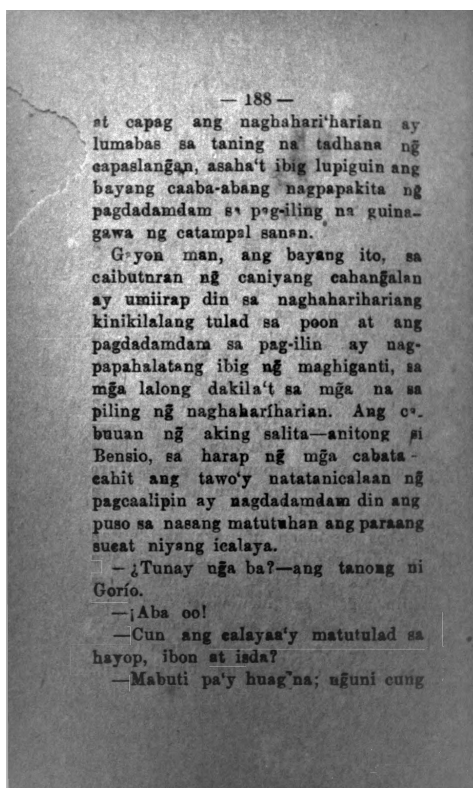

Larawan 5. Pabalat ng nobelang *Fulgencia Galbillo* (1907) ni Gabriel Beato Francisco. Pansinin ang taong 1906 na nakasulat sa bandang kaliwa-itaas. Larawan sa kagandahang loob ni Mitch Cerda.

Lalong magiging interesante pa ang resulta kung titingnan ang penomenong tinatawag na “interkolokasyon” sa akda ni Francisco at ng tulang “Sa Aking mga Kabata.” Ang “interkolokasyon” ay ang sabayan at hindi nagkataon lamang na paglitaw ng isang bungkos (o “cluster”) ng mga salita sa isang bahagi ng teksto. Kapag binanggit halimbawa ang salitang “almusal” ay maaaring kasunod na mabibigkas ang mga salitang “pandesal,” “itlog,” “palaman,” atbp. (Makikita ang paliwanag at demonstrasyon ng penomeno ng interkolokasyon sa Guillermo, *Translation and Revolution*. Halimbawa ng interkolokasyon ang sabayang paglitaw ng mga salitang “kalayaan,” “ibon,” “hayop” at “isda” sa tulang “Sa Aking mga Kabata.” Kapansin-pansin na lumilitaw ang parehong interkolokasyon ng apat na salitang ito sa isang maikling seksiyon ng teksto mula sa *Fulgencia Galbillo* (1907) (tgn. Talahanayan 7 at Larawan 6).

Talahanayan 7. Ang Paglitaw ng Interkolokasyon ng “Kalayaan,” “Hayop,” “Isda,” at “Ibon” sa Tulang “Sa Aking mga Kabata” at sa mga Nobelang *Fulgencia Galbillo*, *Capitan Bensio*, at *Alfaro* ni Gabriel Beato Francisco

[1906 / 1907] <i>Fulgencia Galbillo</i> (Francisco, Gabriel Beato) (p. 188-189)	[1907] <i>Alfaro, Pagdidiwang na Ikinapahamak at Ang Anti-Praile</i> (Francisco, Gabriel Beato)	[1907] <i>Capitan Bensio</i> (Francisco, Gabriel Beato)
<p>Gayon man, ang bayang ito, sa caibuturan ng caniyang cahangalan ay umiirap din sa naghaharhariang kinikilalang tulad sa poon at ang pagdadamdang sa pag-ilim ay nagpapahalatang ibig ng maghiganti, sa mga lalong dakila't sa mga na sa piling ng naghaharhariang. Ang cabuuan ng aking salita-anitong si Bensio, sa harap ng mga kabata—cahit ang tawo'y natatanicalaan ng pagcaalipin ay nagdadamdang din ang puso sa nasang matutuhan ang paraang sucat niyang icalaya.</p> <p>–Tunay nga ba?—ang tanong ni Gorio.</p> <p>–Aba oo!</p> <p>–Cun ang calayaa'y matutulad sa hayop, ibon at isda?</p> <p>–Mabuti pa'y huag na; ungui cung sisimulan sa icalalaya ng isip, ng upang matutuhan ang lahat ng bagay na carunungang icasasanay, icabibihasa't icagagawi sa pagsisicap sa hanap-buhay na macapag-gagawad ng cayamanan, carangalan at capurihan ay cailangang patirin na sa putoc na kinapupugalan ang tanicalang malaking nacapipiguil sa calayaan ng capuluan.</p>	<p>Katungculan din naman ng capitang pinagcatuualan ng bayang pinamamahalaan ang magpamulat ng kalayaang natutungcol sa catahimican ng catauang natutulad sa langit na ualang bahid, sa isang pangonoring malaya, sa isang hanging ualang nakakahadlang, sa isang kidlat na ualang makasusupil, sa isang agos ng tubig na nagmumula sa cabunducang ualang kauuntulang anomang bagay, ano pa't sa isang calayaang cung totoong pagnunuyi'y ang capangyarihang tunay ng mga hayop ang siyang dapat matutuhan, na ang tanging igagalaw ay magmumula lamang sa caniyang cusang pag-gala sa kabundukan inilaan ng daigdigang at paglipad ng ibon sa himpapawid. Nguni cun ang kalayaang matutunha'y catulad lamang ng orasang cung di susia'y di gagalaw at pacacalong pa sa cautusang pinamamahalaan ng may capangyarihang di macapagturo ng natutungcol sa carununga't cabanalang magmumula sa sariling cataua'y mabuti pa ang uala na. Ang mga calayaang aking binangit, katulad caya ng cusang calayaang bumubucal sa sariling catauan at ng anomang bagay na cauala't ualang taling sucat macapigil, caya di macauala? Ang calayaa'y di baga-galing sa salitang laya at di sa caualang natutungcol sa hayop?</p>	<p>Sa pagca ang linulanan nang panaing na ginamit sa manifestaciong kinalakipan ng papel na inyong pinirmahan ay isang lunday lamang, salat sa catig, ualang carang at culang sa lacas cung maumpog baga sa isang daong na catulad ng torpedero o crucero'y may magana caya, bagcus cung mapalaban sa barco aero na linikha ni Moes S. Cols?</p> <p>--Inaasala po naming di lamang lunday ang kinalulunan ng panaing na humihinging palayasin dito sa capuluan ang arzobispo't mga fraile, sa pagca ang salita ng mga capitang aming nabalitaan ay na sasandig sa tatlong paa ng bancong kinasasalalayan nang capangyarihan ng Espaniyang narito sa capuluan.</p> <p>--Sa totoot sa hindi ang inyong sabi—ang tugon ng abogado—sa hanga nga akin ay nalululan sa isang lunday atang cauumpugan ay isang malaking daong na sagana sa sandata't cayamanan, di matatacot sa malacas na hangin at ualang di mababayarang marunong.</p>
<p>Sa Aking Mga Kabata / Kapagka ang baya'y sadyang umiibig / Sa kanyang salitang kaloob ng langit, / Sanlang kalayaan nasa ring masapit / Katulad ng ibong nasa himpapawid. / Pagka't ang salita'y isang kahatulan / Sa bayan, sa nayo't mga kaharián, / At ang isang tao'y katulad, kabagay / Ng alin mang likha noong kalayaan. / Ang hindi magmahal sa kanyang salita / Mahigit sa hayop at malansang isdá, / Kayá ang marapat pagyamananing kusá / Na tulad sa inang tunay na nagpalá. / Ang wikang Tagalog tulad din sa Latin / Sa Inglés, Kastilá at salitang anghel, / Sapagka't ang Poong maalam tumingín / Ang siyang naggawad, nagbigay sa atin. / Ang salita nati'y huad din sa iba / Na may alfabeto at sariling letra, / Na kaya nawalá'y dinatnan ng sigwá / Ang lunday sa lawà noóng dakong una. /</p>		

Larawan 6. Pahina 188 ng nobelang *Fulgencia Galbillo* (1907) ni Gabriel Beato Francisco. Larawan sa kagandahang loob ni Mitch Cerda.

Sa katunaya'y binigyang pansin ang mismong pahinang ito, at ang tema ng kalayaan at mga hayop na nilalaman nito, ng kritikong nakapagbasa na marahil ng pinakaramang akdang Tagalog mula sa panahong ito na si Resil Mojares (333) (tgn. talahuli 25 sa pahina 456). Maaaring sabihin na ang pag-uugnay ng salitang “kalayaan” sa iba’t ibang mga hayop ay posibleng bahagi ng palasak na retorika ng panahong iyon (bagay na hindi pa nasasaliksik sa materyales sa wikang Tagalog), ngunit ang nakapagtataka ay ang paglitaw ng 2-gram na “mga cabata,” na tulad ng mismong pamagat ng tula, bago ng mismong paglitaw ng nasabing interkolokasyon sa teksto ng nobela. Samakatwid, ang dalawang kontrobersyal na salitang “huad” at “kabata” (Talahanayan 8) ay malinaw na ginagamit ni Francisco sa kanyang mga sulatin. Sekundaryong problema na lamang ang usapin ng mas modernong pagbaybay na makikita sa tula na maaaring siyang ambag naman ng pamamatnugot ni Cruz. Ang paglitaw ng interkolokasyon ng limang salita na “kabata” / “cabata,” “kalayaan” / “calayaan,” “hayop,” “ibon,” at “isda” kapwa sa tula at sa nobela ay maituturing na isang pambihirang pangyayari sa daigdig na tekstuwal.

Para matantiya ang pagka-pambihira ng interkolokasyong “kabata” / “cabata” [1] – “kalayaan” / “calayaan” [2] – “hayop” [3] – “ibon” [4] – “isda” [5], maaaring hanapan uli ang corpus ng HathiTrust para sa mga tekstong Tagalog mula 1850 hanggang 1920 na naglalaman ng limang salitang interkolokasyon na ito. Ang kaisa-isang lumalabas ay ang libro pa rin ni Cruz na naglalaman ng tulang “Sa Aking mga Kabata.” Para sa apat na salitang interkolokasyon naman na “kalayaan / calayaan” [1] – “hayop” [2] – “ibon” [3] – “isda” [4], iisa lamang ang lumilitaw na instansiya mula sa *Ang Matandang Tipan sa makatuid baga, i, el Antiguo Testamento nang Santa Biblia* (1908) kung saan isinasaad na, “Sa lahat ng punong kahoy sa halamanan ay makakakain ka na may kalayaan; datapua’t sa kahoy ng pagkakilala ng mabuti at masama, huag kang kakain” (2). Samakatwid, ang paggamit ng “kalayaan” dito ay hindi tumutukoy sa mga nababanggit sa parehong pahina na mga “hayop,” “ibon,” at “isda.”

Talahanayan 8. Ang Pitong (7) Instansiya ng Paglitaw ng “Cabata” sa Nobelang *Fulgencia Galbillo* ni Gabriel Beato Francisco

Cahit ang pagdulog ng tatlong magcaibigan sa CABATANG bagong dating ay napatungo sa alinlangan at cung wariin, pagnilayin at bithayin sa isip ang pagcacagulat ni Bensio ay alangan ng magtuloy, sa pagca ang gumiguiit na papanatilihin sa calooban nilang nagcaroon ng hinanakit sa nakitang anyo ay lisan at howag magpatuloy ng pagpasoc sa tahanan.
Sila’y iyong CABATA’T tunay na cababayan.
Sila ang iyong mga CABATA nang icaw ay umalis—ang pakli ng ina.
Sapagca ng macapagdiwang na ang panucalang nagcaroon ng cabantugan ay ang panibagong hanay ang mga fraile gayon ang saysay ni Bensio, sa mga CABATANG walang malay sa politicang umiiral sa capuluan.
caya ang calagayan ng capuluan mula ng matatag ang Guardia Civil ay na aayon sa salita ni Bensio sa harap ng mga CABATANG Binong
sa harap ng mga CABATA —cahit ang tawo’y natatanicalaan ng pagcaalipin ay nagdadamdin ang puso sa nasang matutuhan ang paraang sucat niyang icalaya
Siyang pagdulog ng isang matandang lalaki, sinagasa ang pag-uusap nang MAGCACABATA’T ang sinabing marahan kay Bensio.

Maidaragdag pang obserbasyon na sa isa pang bahagi ng nobela rin ni Francisco na *Alfaro* (1907) ay makikita ang isa pang halimbawa ng mahigpit at masinsin na interkolokasyon ng mga salitang “kalayaan,” “ibon,” at “hayop” (walang “isda” sa pagkakataong ito). Maliban pa ito sa 3-gram na “ibon sa himpapawid” na “ibong nasa himpapawid” sa tula. Bilang panghuli, mula naman sa ikatlong nobelang *Capitan Bensio* (1907), makikitang aktibo ang paggamit ni Francisco salitang “lunday” na nasa ika-20 na taludtod ng tula. Kapansin-pansin ang pagkakalathala ng tatlong nobelang ito na bumubuo ng isang trilohiya sa taong 1907, ibig sabihin, sinusulat pa rin o isinasaayos ni Francisco ang mga ito noong 1906, ang mismong taon ng pagkalathala ng libro ni Cruz na naglalaman ng diumanong tula ni Rizal.

Mula sa naipakitang mga analisis ng 3-gram at ng penomeno ng interkolokasyon ay posibleng napapalakas (ngunit maaaring hindi pa “napakalakas”) ang batayan ng haka-haka na si Francisco nga ang tunay na may-akda ng “Sa Aking mga Kabata.” Sa kanyang pagpapahalaga kay Francisco bilang manunulat, binigyang pansin ni Mojares ang importansya ng konsepto ng “kababalaghan” sa nobelang *Fulgencia Galbillo*. Hindi kaya may isa pang kababalaghan si Francisco na hindi pa nalalaman?

Kongklusyon

Ano ang iyong “sariling wika”? Magpahanggang ngayon ay hindi pa malinaw ang sagot sa tanong na ito para sa maraming Pilipino. Maaaring mas marami ang makakasagot nang walang pag-aatubili sa tanong na, “Ano ang pambansang wika ng Pilipinas?” Sang-ayon man sila dito o hindi.

Ang malinaw na makikita sa mga naipakitang datos ay ang paglitaw noong unang dekada ng ika-20 dantaon ng dalawang paraan ng pagtingin sa wikang magbibigkis sa buong kapuluan. Ang isa sa mga ito ay ang diskurso ng “wikang pangkalahatan dito sa watak-watak na mga pulo ng Pilipinas” na isinulong ni Cruz bilang isang Esperantista, at ang ikalawa naman ay ang diskurso ng “sariling wika” ni Paglinawan. Dulot ng iba’t ibang salimuot sa pagtakbo ng kasaysayan ay nanaig ang diskurso ng sariling wika. Nagsimula ang higit na klaro at depinitibong pananaig ng diskurso ng “sariling wika” kay Paglinawan noong 1910 sa kanyang pagpapakilala ng kanyang pormulasyon ng isang bansang may “isang sariling wika.” Kapansin-pansin at kakatwa ang naging papel ni Cruz sa pagsibol ng dalawang diskurso ng wikang pambansa bilang tagapagtaguyod noong 1907 ng konsepto ng “pangkalahatang wika” at bilang unang tagapaglathala ng tulang “Sa Aking mga Kabata.” Makikita sa kasaysayan kung paano ipinaloob at ginamit si Rizal at ang kanyang “awtoridad” upang mapalaganap sa pinakamalawak na pambansang antas ang diskurso ng sariling wika. Tila nagsimula ang prosesong ito sa rebisyon ni Rosales sa “Sa Aking mga Kabata” (maliban pa siyempre sa mismong pag-imbento ng tulang ito) noong 1936, at sa pagsalin ni Gatmaitan ng mga salita ni Pilosopo Tasyo sa *Noli* noong 1848. Buong sigasig na ginamit at ipinalaganap ng estadong Pilipino ang diskurso ng sariling wika sa anyo ng kasabihan hinggil sa “pagmamahal sa sariling wika” noong dekada sienta at sitenta kung kailan talagang maitatanim na ito sa kamalayang pambansa. Ito ang dahilan kung bakit mahalaga ang mga hakbang na ginawa sa sanaysay na ito upang “maihiwalay” si Rizal sa diskurso ng sariling wika.

Ang pangunahing suliranin na naidulot ng diskurso ng “sariling wika” sa kasaysayan ng pagsulong ng wika sa Pilipinas ay ang tila hindi sinasadyang pagsasalungat nito ng “sariling wika” bilang “wikang kinagisnan” (na malalim ang pagkakaugat sa bawat isang tagapagsalita nito), laban sa isang “sariling wika” na pambansa at

posibleng nasa malayong hinaharap pa. Lalo pang pinatindi ang pagsasalungatang ito ng kasabihang “ang hindi magmahal sa sariling wika ay mahigit pa sa hayop at malansang isda.” Samakatwid, nagiging isang hayop, o isang nilalang na hindi nakapagsasalita, ang taong nananatiling nakakapit sa kanyang wikang kinagisan tulad ng mga “laking gubat” ni Jacinto. Sa kabilang banda naman, kung bibigyan ito ng naiibang kahulugan sa karaniwan, ang ganitong pagdidikta na mahalín ang “sariling wika” ay maaaring maging pinakamalakas na kontra-argumento laban sa pagsulong ng anumang wikang pambansa.

Maihalalintulad ang mga nabanggit sa itaas sa naganap na mga metamorposis ng makasaysayang “Sumpah Pemuda” sa Indonesia (Foulcher). Ang orihinal nitong bersiyon ay “Kami poetera dan poeteri Indonesia mendjoendjoeng bahasa persatoean, bahasa Indonesia” (1928) na maisasalin bilang “Kaming mga kabataan ng Indonesia ay nagtataguyod sa wika ng pagkakaisa, ang bahasa Indonesia.” Ang Bahasa Indonesia ay nakabatay sa Bahasa Melayu na nagsilbi bilang *lingua franca* na pangkalakalan, hindi lamang sa mga pulo na bumubuo sa kasalukuyang Indonesia kundi pati sa Malaysia at maging sa Pilipinas bago ng panghihimasok ng mga mananakop na Europeo. Dulot ng *de facto* na pagkalaganap nito at ng iba’t ibang hakbang tungo sa estandarisasyon nito noong ika-19 na dantaon ay naging madali ang pagtanggap nito bilang isang panghinaharap na pambansang wika ng Indonesia. Gayunpaman, sa panahon ng diktadura ni Suharto ay ipinalaganap ang isang bagong bersiyon ng “Sumpah Pemuda” hanggang halos nalimot na ang orihinal, “Kami putera dan puteri Indonesia mengaku berbahasa satu, Bahasa Indonesia” (1978) na maisasalin naman bilang “Kaming mga kabataan ng Indonesia ay umaamin na may iisa lamang kaming wika, ang bahasa Indonesia.” Lalong naididiin sa ikalawang bersiyon ang pananaig ng wikang pambansa sa ibabaw ng lahat ng iba pang wika ng Indonesia na tila nalimutan at naisantabi na lamang. Malinaw na lumilitaw sa ikalawang bersiyon ng awtoritaryo at monolohikal na moda ng “pagpaplanong pangwika.” Nag-ambag marahil ang ganitong lapit sa pangyayaring 340 na wika sa Indonesia ay sinasabing nanganganib o namamatay na ngayon (Ethnologue). Taliwas dito, at katulad ng “wikang pangkalahatan” na ipinag-iiba ni Cruz sa “wikang sarili” / “sariling wika” ay higit na bukas, mapagpalaya, at demokratiko ang mas naunang konsepto ng “bahasa persatuan” o “wika ng pagkakaisa” sa buong kapuluan ng Indonesia. Maraming mga aral na mapupulot mula sa karanasang ito para sa patuloy na paghuhubog at pagsulong ng pambansang wika sa Pilipinas.

Maaaring maitakda sa batas ang (mga) pambansang wika, ngunit ang sariling wika ay hindi maitatakda tulad ng pangyayaring hindi maitatakda ang mismong wikang kinagisan ng tao. Gayunpama’y, hindi rin imposibleng maging tunay na “sariling wika” (kasama ang mga wikang kinagisan) ang isang dati’y wikang

pangkalahatan lamang. Sa katunayan, ang lahat ng bagay sa daigdig, ang lahat ng nasisikatan at pati hindi nasisikatan ng araw, ay maaaring maging “sariling atin” ng isang bansa, ngunit kailangang dumaan kapwa ang mga bagay na tinatanggap at ang bansang tumatanggap nito sa isang masalimuot at mahirap takdaang proseso ng “pagsa-sariling atin.” Maaaring mahirap itong isipin, o maaaring maging eskandaloso pa nga para sa ibang mga “makabayan,” ngunit maisasama na rin dito ang ipinapangalandakang “Filipino English” o “Pinoy English.” Ngunit mangyayari lamang ito kapag ganap na itong kumawala sa mga makikitid na modelong pampanitikan at pangwika ng mga *variant* na British o American at hindi na nadidiktihan at nalilimitahan ng kanilang mga “prestihiyosong” pamantayan sa pagbigkas, gramatika, o semantika. Mangyayari lamang ito kapag “wala na talagang pake” (sa pakahulugang “pakyu”⁶) ang mga Pilipino sa kanila sa paglilinang ng natatanging uri ng Ingles na matatawag na tunay na “sarili.”

Kailan kaya magiging mas malinaw at maginhawa ang pagsagot sa tanong ni Ibarra sa *Noli?*: “Sa anong wika ka nagsusulat?”

Pasasalamat

Maraming salamat kina Ricardo Nolasco, EJ Bolata at RC Asa para sa kanilang suporta at mga komento sa sanaysay na ito. Para sa kanilang tulong sa pagtitipon ng kinakailangang materyales para sa pag-aaral na ito, pinasasalamat din sina Maristela Talampas at Christopher Mitch C. Cerda. Unang binasa ang papel ito sa 2021 International Mother Language Conference and Festival (16 March 2021).

MGA TALA

1. Hinggil sa usapin ng pagsasalin ng “en el nuestro, en el tagalo” ni Pilosopo Tasyo, may dalawang posibilidad na makikita sa Tagalog na wala sa mga wikang Europeo. Maaaring isalin ito bilang “sa wika natin, sa wikang tagalog” o sa “wika namin, sa wikang tagalog.” Natural, nakadepende ito kung tinatrato ni Tasyo si Ibarra bilang isang ganap na banyaga o hindi. Ngunit sa paggamit ni Ibarra ng pariralang “nuestro pueblo” (ating bayan) (Rizal 139) ilang pahina lamang pagkaraan ay malinaw na itinuturing niya ang “bayan” ni Tasyo bilang sarili din niyang “bayan.”
2. Malinaw na posible ring nag-uusap ang mga “ilustrado” katulad nina Ibarra at Tasyo sa wikang Espanyol. Ngunit malinaw ang paninindigan ni Tasyo para sa wikang Tagalog at, kaiba kay Ibarra, hindi siya kailanman nanirahan sa Espanya. Marami na ring nasabi tungkol sa diumanong “kahinaan” ni Rizal sa wikang Tagalog. Ang salin niya ng dulang “Wilhelm Tell” (1804) ni Schiller sa Tagalog ay isang monumento sa wikang ito na hindi maiwawaksi ng anumang hilaw na ispekulasyon hinggil sa kanyang diumanong “mahinang Tagalog.”
3. Walang eksaktong datos na inilalabas ang Google tungkol sa dami ng libro nilang nai-scan batay sa wika ng mga ito. Inanunsiyo nila noong 2019, sa pangkalahatan lamang, na may mahigit 40 na milyong aklat na silang nai-scan sa 400 wika (Lee). Mula noong 2015, naglalaman ang Hathitrust Digital Library ng 13.7 milyong mga aklat na ang isang bahagi ay galing din sa mga nai-scan ng Google Books (Zaytsev).
4. Mula sa “itaas” o mula sa “ibaba” ba ang iminumungkahi ng mga manunulat na ito bilang pangunahing proseso ng pagpapalaganap ng “wikang pangkalahatan” o “wikang pambansa”? Masasabing higit na nakatuon ang usapin dito, hindi sa pamamaraan, kundi sa nararamdamang mahigpit na pangangailangan ng mga manunulat na ito (na hindi nagkataon lamang na ang karamihan ay mga Tagalistang manunulat din) para sa isang pambansang wika sa isang bansang naghahangad na maging malaya.
5. Nakatuon lamang ba sa mga mambabasang Tagalog at hindi sa bansang “Pilipinas” ang tulang “Sa aking mga kabata”? Totoo na isa itong posibleng interpretasyon ng akda. Magkagayunman, ang dominanteng interpretasyon na nito, batay sa pagkalaganap ng mga piniling sipi mula rito ay malinaw na pambansa. At sa katunaya’y nagiging usapin lang naman ito, pati ang mga implikasyon nitong anakronistiko, kung talagang “si Rizal” nga ang tunay na may-akda nito.
6. “Pakyu”: “is the filipino accent for the english word ‘Fuck you’” (Urban dictionary).

Mga Sanggunian

- American Bible Society. *Ang Matandang Tipan sa Makatuid Baga, i, el Antiguo Testamento nang Santa Biblia*. Manila, The Philippine Agency of the British & Foreign Bible Society, 1908.
- Calderon, Sofronio G. *Diccionario Ingles-Español-Tagalog*. Libreria y Papeleria de J. Martinez, 1915.
- Cruz, Hermenegildo. “Ang Wikang Esperanto.” *Esperanto Circular*. Organ of the Philippines Esperanto Association., vol. 1, no. 1, Jul. 1907, p. 138.
- Cruz, Hermenegildo. *Kun Sino ang Kumathâ ng “Florante”, Kasaysayan Ng Búhay Ni Francisco Baltazar at Pag-uulat Nang Kanyang Karunungan’t Kadakilaan*. Maynilà, Librería “Manila Filatéico,” 1906.
- De Leon, Florante. “Ako’y Pinoy.” Jem Recording Co., Inc., 1977.
- Esperantisto. “Ang Esperanto.” *Filipina Esperantisto*, Organ of the Philippines Esperanto Association, vol. 2, no. 1, Aug. 1908, p. 30.
- Ethnologue.com. www.ethnologue.com/country/17-93. Inakses 11 Aug. 2021.
- Foulcher, Keith. “Sumpah Pemuda: the Making and Meaning of a Symbol of Indonesian Nationhood.” *Asian Studies Review*, vol. 24, no. 3, 2000, pp. 377-410.
- Francisco, Gabriel Beato. *Alfaro*. Maynila, Limbagang Germania, 1907.
- . *Capitan Bensio*. Maynila, Limbagang “Germania” Alix, 1907.
- . *Fulgencia Galbillo*. Maynila, Limbagan ng “Ang Kapatid ng Bayan,” 1907.
- Google Books. books.google.com. Inakses 11 Mar 2021.
- Guillermo, Ramon G. “On Court Poetry During the Marcos Dictatorship and A Note on Duterte’s Anti-Poetry.” *FORSEA*, 29 Apr. 2020. forsea.co/on-court-poetry-during-the-marcos-dictatorship-and-a-note-on-dutertes-anti-poetry/?fbclid=IwAR3omuSg98Qi0SH1Jbn7r2Kmhwi-f9kaDzh9Jq035I3r-8pGVxhFqvoq-uE. Inakses 11 Mar. 2021.
- . *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal’s Guillermo Tell*. Ateneo de Manila UP, 2009.
- HathiTrust Digital Library. www.hathitrust.org. Inakses 11 Mar 2021.
- Laktaw, Pedro Serrano. *Lexico. Primera Parte. Hispano-Tagalog*. Manila, Establecimiento Tipografico “La Opinion,” 1889.
- Laubach, Frank. *Rizal: Man & Martyr*. Manila, Community Publishing, Inc., 1936.
- Lee, Haimin. “15 Years of Google Books.” blog.google. 17 Oct. 2019. www.blog.google/products/search/15-years-google-books/. Inakses 11 Aug. 2021.
- Mabini, Apolinario. *Panukala sa Pagkakana nang Republika nang Pilipinas*. Kavite, Limbagan sa kapamahalaan ni Z. Fajardo, 1898.
- Marti, Jose. “Nuestra America.” *Obras Completas: Nuestra America*, tomo 6, La Habana: Editorial de ciencias sociales, 1992, pp. 15-23.
- Mojares, Resil B. “The Mysteries of Gabriel Beato Francisco.” *Isabelo’s Archive*, Anvil Publishing, 2013, pp. 222-34.
- Morrow, Paul. “Something Fishy About Rizal Poem.” *The Pilipino Express*, 2011, www.pilipino-express.com/pdfs/inotherwords/Something%20Fishy%20About%20Rizal%20Poem.pdf. Inakses 11 Mar. 2021.

- Ocampo, Nilo S. *May Gawa na Kaming Natapus Dini: si Rizal at ang Wikang Tagalog*. Office of the Vice Chancellor for Research and Development, University of the Philippines, 2002.
- Paglinawan, Mamerto. *Balarilang Tagalog*. Maynila, Limbagang Magiting ni Honorio Lopez, 1910.
- Palma, Rafael. *The Pride of the Malay Race. A Biography of José Rizal*. Salin ni Roman Ozaeta. Prentice-Hall, 1949.
- Project Gutenberg. [gutenberg.org](https://www.gutenberg.org). Inakses 11 Mar. 2021.
- Rao, Giridhar. "Esperanto: A Language No One Owns." *YouTube*, uploaded by TEDx Talks, 12 Feb. 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=wjHV1dNDGG4>.
- Richardson, Jim. *The Light of Liberty: Documents and Studies on the Katipunan, 1892-1897*. Ateneo de UP, 2013.
- Rizal, Jose. "A Mis Comaradas." Salin ni E. de los Santos, *Revista Filipina (Phil. Review)*, Dec. 1916, p. 25.
- . "To My Comrades." Salin ni E. de los Santos, *Philippine Review (Rev. Fil.)*, Jan. 1917, p. 24.
- . *El Filibusterismo. Novela Filipina*. Gent, Boekdrukkerij F. Meyer-Van Loo, 1891.
- . *Noli me Tangere. Novela Tagala*. Berlin, Berliner Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft, 1887.
- . *Noli me Tangere*. Salin ni Benjamin C. Dela Fuente, De La Salle UP. 2000.
- . *Noli me Tangere*. Salin ni Pascual H. Poblete, Manila, Limbagan ng El Mercantil, 1906.
- . *Noli me Tangere*. Salin ni Patricio Mariano, Manila, Limbagan at Aklatan ni I.R. Morales, 1923.
- . *Noli me Tangere*. Salin ni Pedro Gatmaitan, Manila, P. Sayo Bookstore, 1948.
- . *Noli me Tangere*. Salin ni Virgilio S. Almario, Adarna House, 1999.
- Rosales, Antonio B.L. "Rizal, Father of Modern Tagalog." *Philippine Magazine*, vol. 33, no. 12, Dec. 1936, p. 606.
- Serrano, Rosalio. *Nuevo Diccionario Manual Español-Tagalo: para el Uso de las Escuelas de Primera Instrucción*. Manila, Establecimiento Tipogr. "Ciudad Condal," 1872.
- "The United States and its Territories." quod.lib.umich.edu/p/philamer. Inakses 11 Mar. 2021.
- Urban Dictionary*. www.urbandictionary.com/define.php?term=Pakyu. Inakses 11 Aug. 2021.
- Verzosa, Paul R. *El Problema Linguistico en Filipinas*. Manila, [s.n.], 1922.
- . *Pangbansang Titik nang Pilipinas*. Manila: [s.n.], 1939.
- Zaytsev, Angelina. "14 Million Books & 6 Million Visitors: HathiTrust Growth and Usage in 2016." Feb. 2017, www.hathitrust.org/files/14MillionBooksand6MillionVisitors_1.pdf. Inakses 11 Aug. 2021.

Ramon Guillermo (rgguillermo@up.edu.ph) is Professor at the Center for International Studies (CIS) at the University of the Philippines, Diliman. He works on topics related to radical movements in Southeast Asia using techniques from translation studies and digital humanities. He is also a translator and literary writer.